

Türk Toplumunda Geleneksel Dinî Yaşam ve Halk İnançları: Taşrada Yaşayan İnsanlar Arasında Uygulamalı Bir Çalışma

Mustafa ARSLAN, Dr.

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Atıf/©– Arslan, M. (2003). Türk toplumunda geleneksel dinî yaşam ve halk inançları: Taşrada yaşayan insanlar arasında uygulamalı bir çalışma. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (2), 23-46.

Özet– Bu makalede, taşrada yaşayan insanların geleneksel dinî yaşantısı ve halk inançları incelenmiştir. Araştırma, İskilip ilçesinde yaşayan insanlardan 430 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, deneklerin yüksek düzeyde geleneksel dinî tutumlara ve halk inançlarına sahip olduğu görülmüştür. Folk/popüler inanış ve uygulamalar, halkın gündelik yaşam tarzı ve kültürü ile fonksiyonel biçimde bütünleşerek Türk toplumunda canlılığını korumaktadır. Özellikle bu durum kırsal kesimde daha belirgin olarak hissedilmektedir. Araştırma sonuçları göstermektedir ki, taşra insanının dinî yaşantısında folk/popüler inanış ve uygulamaların önemli bir yeri vardır.

Anahtar Kelimeler– Geleneksel Dinî Yaşam, Halk İnançları, Yaygın İnanışlar, Taşra.

Kutsalla kurulan bağla beliren ve “kutsalın tecrübesi / yaşantılanması” olarak tanımlanan din, tarihsel ve toplumsal şartlarda tezahür etmesi sebebiyle toplumsal bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple din, insanlık tarihi boyunca toplumsal hayatın en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Türk topluluklarında da dini, tarihlerinin hemen her döneminde ve bulundukları her yerde toplumsal bir reali-

te olarak görmekteyiz (Günay ve Güngör, 1998). Bu çalışmada daha çok, günümüz Türk toplumunun geleneksel dinî yaşantısı üzerinde durulacaktır. Türk toplumunun aktüel dinî hayatına ilişkin bilimsel çalışmalarda geleneksel dinî unsurların, özellikle halk arasında, oldukça ağır bastığı görüşü sıkça dile getirilmektedir (örneğin bkz., Günay, 1999a; Kalafat, 1996; Mardin, 1993; Ocak, 1999a).

Öncelikle, Türk toplumunda dinî yaşantının çok yönlü ve dinamik bir karaktere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Türk toplumunun bu çok yönlü dinî yaşayışı ile alâkalı tipolojik değerlendirmelerde, bir takım farklı dindarlık tiplerinin mevcudiyetine işaret edilmektedir. Örneğin Günay, uygulamalı bir çalışmasının sonucunda (1999a), Türk toplumundaki dinî yaşayışın dörtlü bir tipolojisini yapmaktadır. Buna göre, kentin orta ve alt tabakalarıyla kırsal kesimde yoğunlaşan “*geleneksel halk dindarlığı*” birinci tip dindarlık tarzını ifade etmekte olup, kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar hâkim durumdadır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritualizm ve derin teolojik konulara fazla yer vermek bu tip dindarlığın karakteristik özelliklerindendir. Günay’ın tespit ettiği diğer dindarlık tarzları ise, belli bir dinî kültür ve öğrenime sahip bulunan dinî elit zümre arasında geçerli olan “*seçkinlerin kitabî dindarlığı*”, dinin tanrı ile kul arasında kutsal bir bağ olduğu anlayışından hareketle bireysel nitelikteki “*laik dindarlık*” ve bütün bu tipler arasında geçiş teşkil eden “*tranzisyonel dindarlık*” tipleridir. Günay, başka bir çalışmasında da (1999b) özellikle ilk iki dindarlık tipinin Türk toplumunun dinî yaşantısını anlamadaki önemine değinmektedir. Mardin ise (1993) Türk toplumunda seçkin din eğitimi alan insanların “*kitabî, entelektüel dindarlıkları*” yanında, halk kesiminde yaygın olan ikinci bir dindarlık tarzı olarak “*halk dindarlığı*” tiplerine vurgu yapmakta; günümüz Türk toplumunun dinî yaşantısının doğasını anlamada ikinci tip dindarlığın değerlendirme dışı tutularak unutulduğuna, bunun ise çok yanlış olduğuna işaret etmektedir. Yukarıdaki tespitler yanında bu husus, birisi kırsal çevrede, diğeri kent merkezinde olmak üzere tarafımızdan yapılan iki ampirik çalışma ile bir kez daha doğrulanmıştır. Bu iki çalışma ile, Türk toplumunun dinî yaşantısında bu dindarlık tarzlarının mevcudiyetini hâlâ muhafaza ettiği, geniş halk kesimlerinde ise halk dindarlığının yaygın biçimde mevcut olduğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir (Arslan, 1997; 2002).

çok boyutlu bir nitelik arz etmekte olup, bunlar arasında geleneksel halk dindarlığı (ya da popüler dindarlık) geniş halk kitlelerinde yaygın olarak hayatiyetini devam ettirmektedir. Aslında hemen hemen bütün büyük dinlerde, entelektüel/kitabî dindarlık ile halk dindarlığı ayrımı kayda değer bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır (Gellner, 1999; Long, 1987; Vrijhof & Waardenburg, 1979). Bir tarafta, üzerinde yazılı kültürün özelliklerini barındıran, dinî anlamda profesyonel bir sınıfın öncü rolüne sahip olan ve ortodoksiyi temsil eden kitabî dindarlık, öte tarafta ise mistik, büyüsel ve mitolojik unsurlara ve vurgulara sahip, derin bilgili, resmî ya da hâkim sınıf tarzlarından farklı karakteristik özellikler gösteren dinî bir ifade biçimi olarak halk dindarlığı bulunmaktadır. Şüphesiz bunları birbirinden tamamen ayırıp karşı kutuplara koyarak değerlendirmek yanlışsa da, barındırdıkları bir takım özellikler böyle bir ayrımı mümkün kılmaktadır.

Bu durumu, Türk toplumunun dinî kültürü ve dindarlığı içerisinde değerlendirdiğimizde kitabî dindarlık, Türk halkının dindarlığının çeşitli boyutlarından sadece birini oluşturmaktadır. Şehir merkezlerinde dinî bir öğrenim görmüş din bilginlerinden toplumun orta ve alt tabakalarına ve kırsal alana gidildikçe kitabî dindarlığın etkisi nispi olarak azalmaktadır. Onun yerine, daha çok sözlü kültüre dayalı yerel âdetler, mistik ve büyüsel öğelerle İslâmî öğelerin iç içe girdiği bir tür halk dindarlığı güçlü bir şekilde egemendir ve halkın yaşam tarzı ve kültürü ile işlevsel bir biçimde bütünleşmiş bir durum arz etmektedir. Dolayısıyla Türk halkının dinî hayatıyla alâkalı bir çalışmada “halk dindarlığı” kavramlaştırması, halkın genelde dinî hayatını, özelde ise geleneksel dinî hayatını anlamada uygun bir teorik çerçeve imkanı sunacaktır.

Dolayısıyla halk dindarlığı konusunun, Türkiye’deki dinî hayatı anlamada büyük bir yeri ve önemi bulunmaktadır. *Halk dindarlığı* ya da *popüler dindarlık* denilen olgunun, Anadolu’nun geçmişi ve bugünü için de büyük bir anlamı vardır (Babinger ve Köprülü, 1996; Günay ve Güngör, 1998; İnalçık, 1992; Ocak, 1999a). Bu sebeptendir ki, Türkiye’de halk inançları kendi içinde anlamlı bir tür olarak hayatiyetini sürdürmekte ve halk katında bir takım fonksiyonlar da icra etmektedir (Mardin, 1993). Örneğin, kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmakta, ayrıca halkın bilgisini şekillendirici bir süreç içerisinde, semboller aracılığıyla insanlarda bir tür dünya görüşü oluşturma fonksiyonunu da yerine getirmektedir. Ancak Anadolu’da popüler dinin yaygınlığı ve halk

arasında büyük fonksiyonlar gördüğü gerçeği genelde hep inkâr edilmiş, sadece hurafelerden bahsedilmiştir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, halk dindarlığı ya da popüler dindarlık, Türk toplumunun dinî hayatı açısından önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk toplumunun dinî hayatında geleneksel dinî unsurların ve halk inançlarının ağırlığı bu derece önemli olmasına rağmen, bu konuda deneysel/uygulamalı çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de halk inançlarının kendi içinde anlamlı bir tür olduğu ve halk katında bir takım fonksiyonlar icra ettiği gerçeğine ilk dikkati çeken Mardin’den (1993) sonra bu konuda bazı çalışmalar yapılsa da, bunların çoğunlukla teorik düzeyde olduğu ve uygulamalı çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir.¹ Halbuki, Türk toplumunun dinî hayatının önemli bir kesitini oluşturan ve bu sebeple de geniş halk kesimlerinin dindarlık tarzını anlamada belli bir konuma sahip olan halk dindarlığı üzerinde daha geniş ve derinlemesine, uygulamalı, deneysel çalışmalara ihtiyaç olduğu da bir gerçektir.

Nitekim Günay da bu hususa değinmekte ve bu alandaki çalışmaların istenilen düzeyde olmadığını söylemektedir. Ona göre (1999b) “çeşitli boyutları içerisinde Türkiye’de halk dindarlığının veçheleri ve dinamizmi konusunda parçalı bazı alan araştırmaları elimizin altında bulunmakla birlikte, doğrusu bu konuda gözlem, yerinde tespit, katılma, anket ve istatistik usullerini tarihî ve etnografik yöntem ve tekniklerle desteklemek suretiyle, çok daha geniş ve sistematik analizlere ihtiyacımız bulunmakta ve anlaşılan, ancak bu yolla bu dinî kültür ve dindarlığı çok çeşitli yönleri ve faktörleri açısından başarı ile bilimsel inceleme konusu yapma şansımız bulunmaktadır. Mamafih, şimdiki halde dahi, eldeki mevcut veriler onun çok veçheli, çok boyutlu, çok fonksiyonlu ve oldukça dinamik olduğunu bize göstermektedir.”

Bu tespitler gösteriyor ki, halk dindarlığı gibi geniş toplum kesimleri arasında hâlâ canlılığını muhafaza eden çok yönlü ve dinamik bir olgu üzerinde, sistematik din sosyolojisinin metotları çerçevesinde deneysel incelemeler yapmak önem arz etmektedir. Halk inançları ya da halk dindarlığı konusunda Batı ve Asya (özellikle Çin ve Japonya) ülkelerinde ampirik ve deneysel sayısız birçok bilimsel çalışma yapılırken,² ülkemizde

¹ Bu konuda yapılan birkaç ampirik çalışma için bkz. Arslan, 1997 ve 2002; Günay ve diğ-
leri, 1996; Özensel, 2001; Tanyu, 1967; Tapper ve Tapper, 1996; Tuncer, 1996.

² Örnek olarak bkz. Duara, 1991; Hori, 1983; Kaneko, 1990; Miyake, 1972. Anthony, 1998;
De Oliveira, 1994; Pecklers, 1998; Schultz, 1990.

bu konuda yeterli bilimsel çalışma yapıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bu da halk arasında, yaygın bir dindarlık tarzı olarak halk dindarlığının öneminin gerçek boyutlarıyla anlaşılamamış olmasına bağlanabilir. Buradan hareketle, eldeki çalışmada Türk halkı arasında yaygın olan bazı halk inançlarının durumu hakkında (ilçe düzeyinde) uygulamalı bir araştırma yapmak amaçlanmıştır. Bu sebeple, çalışmada İslâm'ın temel inanç ve ibadetlerine ait bulgulardan ziyade geleneksel dinî unsurlara ve halk inançlarına ait bulgulara yer verilecektir.

Hipotezler

Araştırmanın problem ve amacına bağlı olarak şu hipotezler geliştirilmiştir:

- (i) Türk halkının dinî hayatında geleneksel dinî unsurlar ve halk inançlarının oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır.
- (ii) Halkın geleneksel dinî yaşantısında eski Türk kültürüne, bunun yanında diğer kültür ve medeniyetlere ait inanışlar da mevcut olup bunlar, İslâmî inançlarla bir arada hayatiyetini devam ettirmektedir.
- (iii) Türk toplumunun dinî kültürü ve dindarlığı içerisinde kitabî dindarlık muhtelif boyutlardan sadece birisi olup, kırsal alana doğru gidildikçe halk dindarlığı güçlü bir biçimde kendisini hissettirmektedir.
- (iv) Halk dindarlığı, halkın yaşam tarzı ve kültürü ile fonksiyonel bir biçimde bütünleşmiş olup, bu haliyle o, çok boyutlu ve oldukça dinamik bir olgu olarak Türk toplumunda canlılığını korumaktadır.

Yöntem ve Bilgi Toplama Araçları

Bu araştırmada, daha önce gerçekleştirilmiş olan, *Anadolu'nun Bir Taşra İlçesindeki İnsanların Dindarlık Boyutları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: İskilip Örneği* (Arslan, 1997) isimli çalışma için toplanan veriler kullanılmıştır. Konu ile alakalı bir ölçeğin oluşturulduğu ve bu ölçekten elde edilen puanların bağımsız değişkenlere göre dağılımının sunulduğu önceki çalışmadan farklı olarak burada, her bir ölçek maddesine/ifadeye verilen cevapların dağılımı ve aritmetik ortalamaları sunulacaktır.

Araştırmanın evrenini, Çorum ili İskilip ilçesinde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Tesadüfî örneklem tekniği ile seçilen ilçe halkından 430 denek ise araştırma örneklemini oluşturmuştur. Ankete her yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik düzey ve sosyal statüden insanların katılımı sağlanarak örneklem karakteristiğinin değişken olmasına özen gösterilmiştir.

Halk inançları spesifik bir özellik arz ettiğinden, deneklere sunulan ifadelerin geliştirilmesi için konu ile alakalı bazı çalışmalardan (örneğin, Abdulkadiroğlu, 1986; Christian, 1987; Kaneko, 1990; Long, 1987; Örnek, 1966; Patai, 1987; Tanyu, 1976a) ve uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Halk inançları konulu bir çalışmada yöresel bazı inanış ve davranışların da tespit edilip ifadelendirilmesi gerekirdi. Halkın bu tip tutum ve davranışlarını tespit için gözlem metodundan faydalanıldı. Mülakat yöntemiyle de halk arasında konuyla ilgili hususlara aşina insanlardan ilçe halkının dinî yaklaşımları ve ne tür manevî halk inanışlarına sahip oldukları konusunda bilgi alınmaya çalışıldı. Bu davranışların uzun bir listesi yapıldı. Bu listeden uygun görülen yöreye has davranışlar ile Anadolu halk inanışlarına ilişkin ifadeler anket formuna konuldu. Bunlara ek olarak, gözlem ve mülakatlardan elde edilen bilgilerden araştırma sonuçlarının yorumlanmasında da yararlandı.

Deneklerin halk dindarlığı ölçeğindeki her bir maddeye verdikleri cevapların tek tek yüzde dökümü yapılmış, seçeneklere düşen denek sayısı (f) ve yüzdelere (%) hesaplanarak tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmada elde edilen bulgular sunulmuş ve bunlara dayalı olarak bazı yorumlar yapılmıştır.

Bağımsız Değişkenlere Göre Örneklemin Genel Nitelikleri

Araştırmaya katılanların cinsiyet, yaş ve eğitim durumlarına göre dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 2’de dinî bilgilerin alındığı yerlere göre dağılıma bakıldığında, Kur’an Kursu ya da mahalle camilerinde/hocalarında dinî bilgilerini aldıklarını belirtenlerin en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Bunu, yakın seviyede “anne-baba” seçeneği takip etmektedir. “Başka” seçeneğini işaretleyenler arasında on üç kişi “dinî kitap okuyarak”, iki kişi “araştırmamla”, iki

Tablo 1

Katılımcıların Cinsiyetlerinin, Yaşlarının ve Eğitim Durumlarının Dağılımı

	f	%
Cinsiyet		
Kadın	143	33,3
Erkek	287	66.7
Yaş		
20-29	141	32.9
30-39	113	26.3
40-49	100	23.3
50-59	39	9.1
60 ve üstü	36	8.4
Boş	1	-
Eğitim		
Okur-yazar değil	39	3.9
Okur-yazar diploması yok	22	5.1
İlkokul	125	29.1
Ortaokul	44	10.3
Lise	135	31.5
Üniversite	64	14.9
Boş	1	-
Toplam	430	100

kişi “fakültede”, bir kişi de “kulaktan, çevreden” ifadelerini yazmışlardır. Görüldüğü gibi araştırmaya katılan deneklerin toplam % 82 gibi büyük bir çoğunluğu dinî eğitimini geleneksel olarak almıştır. Resmî okullarda ya da okuyarak dinî bilgisini edinenlerin sayısı (%18) çok düşüktür.

Tablo 2

Dinî Bilgi Kanallarına Göre Dağılım

	f	%
Dinî Bilgi Kanalları		
Anne-baba	117	27.9
Kur'an Kursu, mahalle mamileri	140	33.3
İlk-Orta-Lise	59	14.0
Cami vaazları	38	9.0
Dinî sohbetler	48	11.4
Başka	18	4.3
Boş	10	-
Toplam	430	100.0

Araştırmaya Katılanların Dinî Yaşantılarındaki Geleneksel Dinî Unsurların ve Halk İnançlarının Değerlendirilmesi

Bu bölümde, öncelikle araştırmaya katılan deneklerin halk inançlarına yönelik tutum maddelerine verdikleri cevapların dağılımı, sonra da maddelerin aritmetik ortalamaları sunulacaktır. Böylelikle, halkın dinî yaşantısındaki geleneksel dinî unsurların ve halk inançlarının yeri ve yoğunluğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anadolu'da genellikle insanlar, ruhlarının huzurlu olması (öte dünyada azaplarının hafiflemesi ve daha rahat bir ortamda bulunmaları vb.) için ölülerine Kur'an hatmi ya da mevlit okutmaktadırlar. Halk arasında özellikle mevlit okutmak daha yaygındır ve vazgeçilmez bir konumdadır. Bunu ise genellikle Kur'an ve mevlit okumayı bilen hocalara yaptırmaktadırlar. Bu uygulamanın araştırma alanındaki durumunu öğrenmek için Tablo 3'e bakıldığında, deneklerin % 93,4 gibi büyük bir çoğunluğunun, huzurlu olması için ölünün ruhuna hatim/mevlit okutmanın gerekliliğine inandığı görülmektedir. % 6.4'lük çok az bir kesim ise bu inanışa katılmamaktadır.

Halk arasında geleneksel dinî unsurlar ve halk inanışları, doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın belli başlı dönemlerinde³ daha yoğun biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki çalışmalarıyla tanınan ünlü din bilimci Waardenburg, Müslümanlar arasında görülen halk inanışlarında ilk sırayı, bu geçiş dönemlerine ve bu dönemlerde yapılan uygulama ve merasimlere (*rite de passage*) vermektedir (Waardenburg, 1979). Bu dönemler arasında özellikle ölüm safhasının ayrı bir önemi vardır. Bu dönemde insanlar, sevdiklerini kaybetmelerinin verdiği üzüntü ile bir takım inanış ve uygulamalara baş vurumaktadırlar. Bu sebeple halk inançları, ölüm etrafında yapılanlar itibarıyla çok zengindir.⁴

Uygulama yapılan bölgede ölünün yedi, kırk ya da elli ikinci gecesinde, kabirdeki azabını hafifletmek için mevlit-hatim okutulmakta ve yemek verilmektedir. İlçe halkı bu günlerde ölünün ruhunun/canının bedeninden ayrıldığına inanmaktadır. Kur'an-mevlit okutma ve yemek verme geleneği de bu inanca dayanmaktadır.

³ Bu dönemlere *geçiş dönemleri*, bu dönemlerde yapılan ritüellere de *geçiş ritüelleri* denilmektedir (*Dictionary of Beliefs & Religions*, 1995).

⁴ Bu konuda farklı örnekler için bkz. Kalafat, 1996.

Tablo 3*Dini Yaşantılardaki Geleneksel Dini Unsurlara ve Halk İnançlarına Dair**Tutumlar*

TUTUMLAR	Hiç Katılmıyorum		Katılmıyorum		Katılıyorum		Tam Katılıyorum		Cevapsız		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Ölünün ruhunun huzurlu olması için ruhuna hatim veya mevlit okutmak gerektiğine inanıyorum.	6	1,4	22	5,2	112	26,2	287	67,2	3	-	430	100
Ölünün yedinci, kırkinci veya elli ikinci gecesinde mevlit ya da Kur'an okutulmalıdır.	33	7,7	72	16,7	164	38,1	160	37,2	1	,3	430	100
Ölünün devri, ıskatı (altı-üç-tü) mutlaka yapılmalıdır.	42	9,8	76	17,7	127	29,5	176	40,9	9	2,1	430	100
Kale'de* Hz. Ali'nin atının ayak izleri vardır.	71	16,5	120	27,9	137	31,8	85	19,8	17	4	430	100
Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.	15	3,5	37	8,6	178	41,4	197	45,8	3	,7	430	100
Mevlit v.b. geleneksel uygulamalara hor bakan bir fıkre sahibim.	16	3,7	22	5,1	127	29,5	264	61,4	1	,2	430	100
Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.	24	5,6	46	10,7	190	44,2	170	39,5	-	-	430	100
Hızır, dede gibi manevi varlıkların görüleceğine inanırım.	33	7,7	75	17,4	176	40,9	142	33	4	,9	430	100
Arife, bayram günlerinde, kandil gecelerinde evlerde buhur yakılması faydalı bir uygulamadır.	48	11,1	104	24,2	175	40,7	100	23,3	3	,7	430	100
Bir kişi kırk gün sabah namazında Şeyh Muhiddin Yavsi (dede)'yi ziyaret ederse dilekleri kabul edilir.	38	8,8	91	21,2	197	45,8	90	20,9	14	3,3	430	100
Şeyh Yavsi Camii'ndeki Kara Ağa'ya manevi bir kuvvet vardır.	52	12,1	99	23	179	41,6	91	21,2	9	2,1	430	100
Muska taşıyarak nazardan ya da diğer kaza ve belâlardan korunacağıma inanırım.	100	23,3	117	27,2	135	31,4	74	17,2	4	,9	430	100

* Bu kale araştırma yapılan ilçenin ortasın, surları olan büyük bir kaledir. Tarihsel gerçekliğe aykırı olarak, halk arasın üstünde Hz. Ali'nin atının ayak izleri olduğuna ve Hz. Ali'nin atıyla bu kaleden uçarak ayrıldığına inanılır. Kaleyle ilgili (Hz. Ali'nin de içinde yer aldığı) bir de "kesikbaş" hikayesi anlatılır. Türk halk inanışlarında "kesikbaş" motifi için bkz. Ocak, 1986.

Tablo 3'ün devamı												
Dini Yaşantılardaki Geleneksel Dini Unsurlara ve Halk İnançlarına Dair Tutumlar												
TUTUMLAR	Hiç		Katılmıyorum		Katılmıyorum		Tam		Cevapsız		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Hidrellez gibi eskiden beri kutlanan senelik merasimler anlamsız, boş geleneklerdir.	80	18,6	177	41,2	106	24,7	59	13,7	8	1,8	430	100
Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam.	262	60,9	103	24	31	7,2	31	7,2	3	,7	430	100
Bir evliyanın türbesinde, evimdeymişim hissi uyanır ve manevî bir huzur duyarım.	15	3,5	57	13,3	222	51,6	132	30,7	4	,9	430	100
Allah'a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir.	21	4,9	48	11,2	190	44,2	167	38,8	4	,9	430	100
Şiş sokarak ya da coşarak yapılan zikir törenlerinin dinî hisleri artırıcı olduğu inancındayım.	117	27,2	155	36	128	29,8	28	6,5	2	,5	430	100
Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarı yok edilebilir.	121	28,1	127	29,5	125	29,1	56	13	1	,2	430	100
Kandil gecelerini ibadet ederek, mevlit, Kur'an dinleyerek geçiririm.	3	,7	17	4	190	44,1	220	51,2	-	-	430	100

Tablo 3'e bakıldığında deneklerin %75,3 gibi büyük çoğunluğunun bu inanca katıldığı ya da çok katıldığı; %24,4'ünün ise katılmadığı ya da hiç katılmadığı görülmektedir.

Devir ve ıskat (halk arasındaki kullanımıyla "ölünün altı-üstü"), Anadolu'nun bir çok yerinde ve de uygulama alanındaki halk arasında ölünün namaz ve benzeri ibadet borçlarının affı için yapılan bir uygulamadır. Devirde bir miktar para, hoca tarafından insanların eline verilir ve geri alınır, karşıdaki de bu parayı almış kabul eder. Böylelikle (hiç para verilmediği halde) kefareti için çok para verilmiş sayılır ve ölen kişinin namaz, oruç vb. borçlarının affolunacağına inanılır. Deneklerin % 70,4 gibi büyük bir çoğunluğu bu uygulamaya taraftardır. % 27,5 gibi bir kesimin ise böyle bir uygulamanın gerekliliğine inanmadıkları görülmektedir.

Tarihsel gerçeklere aykırı olmasına rağmen ilçede bulunan kalede Hz. Ali'nin ayak izlerinin bulunduğu efsanesine deneklerin yarısından fazlası (% 51,6) inanmakta, % 44,4'ü bu inanışa katılmamaktadır. Halk arasında, tarihsel gerçeklere aykırı da olsa, bu tip inanışlara sahip olanların varlığı, Türk popüler dindarlığının oluşmasını ve geçmişten günümüze varoluşunu sürdürmesini sağlayan öğelerden birisi olan “gaza Müslümanlığı” ile alâkalıdır. Müslümanların İslâm'la sınır boy- larında tanışmalarının ve ayrıca savaşçı bir millet olmalarının bir sonu- cu olarak doğan “gaza Müslümanlığı” Türk popüler dindarlığının yapısal öğelerinden birisidir. Türklerin İslâm'a girişi ve Anadolu'nun fethi sürecinde oldukça canlı bir şekilde varlığını hissettiren “gaza ruhu” Türk popüler dindarlığına oldukça fazla etkide bulunmuştur. Hz. Ali, Battal Gazi gibi dindar ve savaşçı yönü olan kimi tarihî şahsiyetler, menkıbeler vasıtasıyla mitolojik karaktere büründürülmüş; bu “gaza ruhu”, “mitolo- jik boyut” ve “süfilik”le meczolunarak, Türk popüler dindarlığına yüzyıllar boyu sürecek biçimde kesin olarak damgasını vurmuştur.⁵

İlçede yaygın olan diğer bir inanış da bir takım rahatsızlıkların giderilme- si (şifa) amacıyla okunmuş suyun içirilmesi- dir. Yaygın olan bu inanışın deneklerdeki yansımalarına bakıldığında, deneklerin % 87,2 gibi büyük bir çoğunluğunun bu inanışa katıldığı, % 12,1'inin bu inanışı ben- imsemedikleri görülmektedir. Bu sonuca göre, deneklerin büyük bir çoğunluğunun, Kur'an ayetlerini belli amaçlar için okuma ya da okutma anlayışına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Şekilci ve duygusal öğelere yer vermek ve derin ilâhiyat konularına mesafeli olmak halk dindarlığının da en belirgin özelliklerindendir. Böylelikle İslâm'ın temel ilkelerinden olan Kur'an inancı ve onun etrafında şekillenen bazı inanış ve uygulamalar, halk dindarlığının en zengin örneklerine katkı oluşturmaktadır. Halk arasında Kur'an, her derde deva ve her derdin ilacı olarak kabul edilmek- tedir. Onun şifa verici özelliğinin, manevî konular yanında maddî hastalık, kaza ve belâlar karşısında da olduğuna inanılmaktadır. Bu sebe- ple, yüze ya da rahatsız olunan yere Kur'an ayetlerini okuyup üfleme, suya okuyup hastaya içirme gibi inanışlara rastlanabilmektedir.

Sürekli aynı cevap/derece şıklarının işaretlenmemesi için deneklere ters ifadeler de sunulmuştur. Bunlardan birisi de mevlit ve benzeri geleneksel uygulamalara ilişkin ifadedir. Tablo 3'te altıncı tutuma

⁵ Bu konuda ve diğer yapısal öğeler hakkında geniş bilgi için bkz. Arslan, 2002.

bakıldığında deneklerin % 8,8'inin mevlit ve benzeri geleneksel uygulamalara karşı olma fikrine katıldıkları % 90,9'unun ise buna katılmadıkları görülmektedir. Buna göre, deneklerin %90 gibi büyük bir çoğunluğunun mevlit ve benzeri geleneksel uygulamalara olumlu gözle bakmakta olduklarını söyleyebiliriz.

Mevlit uygulaması deneklere, altıncı tutuma ait ifadede geleneksel statüde bir uygulama olarak, birinci tutuma ait ifadede ise Kur'an'la birlikte dinî statüde bir uygulama olarak sunulmuştur. Deneklerin dinî nitelikli bir uygulama olarak mevlide yaklaşımları (% 93,4) ile, geleneksel bir uygulama olarak mevlide yaklaşımları (% 90,9) aynı oranlarda seyretmektedir. Bu da mevlidin halk arasında oldukça fazla rağbet gören bir uygulama olduğunun bir göstergesidir.

Kem gözlü insanların bakışları ile karşısındakine bazı zararlar vereceğine dair Müslüman toplumlar arasında oldukça yaygın bir inanış vardır.⁶ Kem gözden korunma yöntemlerinin Irak ve Fas gibi birbirinden çok uzak ülkelerde (Zubaida, 1994) ve Türkiye'de (Acıpayamlı, 1962) ortak şekillerde (kurşun dökme ya da gök boncuk takma gibi) tezahür etmesi bu yaygınlığa önemli bir örnektir. Deneklere, nazar inancından ziyade kem gözlü insanın nazarı söz konusu edilmiştir. Halk arasında kem göze sahip insanların, karşısındaki insana zarar vereceğine dair yaygın bir inanış vardır. Deneklerin % 83,7'si bu inanışa katılmakta, % 16,3'lük bir kesim ise bu inanışa katılmamaktadır. Dolayısıyla, deneklerin büyük bir çoğunluğu, kem gözlü insanların, karşısındaki insana bakışıyla zarar vereceği inancındadırlar.

Halk inanışlarında mistik uygulamalar oldukça zengin bir konumdadır. Bunun sebebi olarak halk tabakasının duygusal olması, coşku, heyecan ve duygusallığa daha bir eğilimli olmaları, gerektiği biçimde akılcı, rasyonel bakış açısından hareket edemeyişleri gibi tespitler düşünülebilir (Mensching, 1994). Akılcı davranış belki eğitimle elde edilen daha sonraki bir safhayı temsil eder. Bu sebeple halk arasında mistik ve metafizik hususlar fazla rağbet görebilmektedir. Örneğin, "Hızır", "dede" gibi varlıkların görülebileceğine ve darda kalındığı zaman insanların yardımına geleceğine inanılmaktadır.⁷ Bu inanışa deneklerin %74'ünün katıldığını, %25'inin ise katılmadığı görülmektedir.

⁶ Kem göz hakkında Müslüman toplumlardaki farklı inanış tarzları için bkz. Patai, 1987.

⁷ Hızır ya da *hidrellez* kavramlarının Türk halk dindarlığındaki önemi konusunda bkz. Ocak, 1990 ve 1998.

Buna göre araştırmaya katılan deneklerin büyük bir çoğunluğunun bu varlıkların görüleceği inancını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Halk arasında bu konudaki rivayetler ve başından bu şahsiyetleri görmeyle alâkalı bir şey geçenlere dair hikâyeler mistik ve gizemli bir hava içerisinde anlatılır. Hızır'ın evlere uğradığına ve uğradığı yerlere bereket getirdiğine, Hızır'ı gören kişinin dileğinin de yerine geleceğine inanılır. İnanişâ göre Hızır, mübarek gün ve gecelerde, hıdrellez günlerinde ya da nadiren anî olarak normal bir günde görülebilir. "Dede" ise daha çok ölmüş veli kişilere halkın verdiği bir isimdir. Bunların ise özellikle beyaz giysili ve sakallı bir şekilde, kişilerin yalnız bulundukları anlarda görüleceğine inanılır. İnanişâ göre bunlar, daha çok terk edilmiş (metrük) evlerde, mezarlıklarda, karanlık yerlerde görülebilmektedir.

Ölülerin ruhlarının gelmesini kolaylaştırmak için buhur yakma inanişâna deneklerin % 64 gibi bir çoğunluğunun katıldığı, % 35.3'ünün ise katılmadığı görülmektedir. Araştırma alanındaki halk arasında, kandil geceleri, özellikle de arife ve bayram günleri, ölülerin ruhlarının geri döndüğüne inanılmakta ve ölüyü eve çekmek için buhur yakılmaktadır. Burada ataların ruhlarının geri geleceğine dair *animist* bir inaniş ve o ata ruhuna duyulan saygı görülmektedir. Bu inanişâ/uygulamaya özellikle orta ve ortanın üstü yaş gruplarında ve kadınlarda rastlanılmaktadır.

Şeyh Muhiddin Yavsî, Bayramiye Tarikatının Tennûriyye şubesinin ileri gelenlerinden bir sūfî şeyhi olup (Azamat ve Bayramoğlu, 1992; Gölpınarlı, 1949) ilçede adıyla anılan camide ziyarete açık türbesi mevcuttur. Türbe, ilçe halkı arasında ziyaret açısından belirgin bir öneme ve şöhrete sahiptir. Bu türbe ve cami ile alâkalı olarak, 'kırk gün' aralıksız sabah namazını bu camide kılmanın ve Şeyh Muhiddin Yavsî türbesini ziyaret etmenin kişinin dileklerinin kabulü için gerekli olduğu inanişâ mevcuttur. Anadolu'nun birçok yöresinde dilek kabulü için türbe ziyaretinde bulunulması âdeti yaygındır.⁸ Ancak buradaki inanişâta, türbe ziyaretinde dilek tutmayla sabah namazına devam gibi bir dinî ibadetin iç içe geçmiş olduğu dikkat çekmektedir. Kadınlar ise ayrıca perşembe günleri buraya gelip öğle namazına kadar dilek tutup ibadet etmektedirler. Ayrıca, bu camide cuma ve bayram namazlarını kılmanın diğer camilere oranla daha sevap olduğu düşünce-

⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Günay ve diğerleri, 1996; Sarıkçıoğlu, 1979; Şanlıer, 1997; Tanyu, 1967; Tuncer, 1996.

si ve bu belli günlerdeki namazlardan sonra bu zatın türbesinin etrafında tavaf eder gibi dönerek⁹ yapılan türbe ziyareti de halk arasında yaygındır. Deneklere, halk arasında mevcut olup uygulaması da yapılan, “kırk gün sabah namazına adı anılan camide devam edildiği takdirde dileklerin yerine geldiği” şeklindeki inanış soru olarak yöneltilmiştir. Deneklerin % 66.7’sinin bu inanışa katıldığı, % 30’unun ise katılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla deneklerin üçte ikiden fazlası adı geçen camide yapılan bu uygulamayı benimsemekte olup sonucunda da dileğinin yerine geleceğine inanmaktadır.

Araştırma alanındaki insanlar arasında, yukarıda zikredilen caminin bahçesindeki yaşlı ulu bir çınar ağacının (halk arasında *Kara Ağaç* denilmektedir) kutsallığı ile alâkalı bir inanış mevcuttur. İlçedeki bazı insanlar ağacın manevî bir kuvveti olduğuna da inanmaktadırlar. Deneklerin % 62,8’inin bu inanca katıldıkları, % 35.1’inin ise katılmadıkları görülmektedir. Bu inanışı da, deneklerin üçte ikiden fazlası benimsemektedir. Ağaç, bir çok dinde kutsal bir varlık olarak kabul edildiği için (Frazer, 1991; Tanyu, 1976b) ağaç kültü insanlık tarihinin hemen her döneminde kendini göstermektedir. Türk kültüründe de uzun asırlar boyunca “*kutsal ağaç*” inancının (*ağaç kültü*) çok önemli bir yeri olmuştur (Altıntaş, 1987; Barutçu, 1982; Oymak, 2001; Ögel, 1995; Tanyu, 1976b; Ülker, 1991). Bu durum günümüzde de devam etmekte olup, Anadolu’nun başka yerlerinde halk arasında hâlâ tek ve ulu ağaçlara önem verildiği, saygı duyulup kutsal sayıldığı bilinmektedir (bkz. Barutçu, 1982; Günay, Kuzgun, Güngör ve Sayım, 1996; Oymak, 2001).

Anadolu’da halk arasında, özellikle kem gözlü insanların nazarından ve diğer kaza ve musibetlerden korunmak için muska kullanımı mevcuttur. Muskaların kullanım amaçları, beşerî korku ve arzuların bütün yönlerini harekete geçirir: cin-ifritler, kem göz, hasta-

⁹ Halk inançlarında yaygın olan bu uygulamaya “*tavaf motifi*” denilmektedir. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde bazı mekânlar (ev, cami, minare vb.) ve özellikle türbeler etrafında dilek tutarak ve dua okuyarak dönme âdeti yaygındır. Araştırma alanında yapılan bu uygulamanın Anadolu’nun diğer yerlerindeki örnekleri için bkz. Kalafat, 1996. Ayrıca, bu uygulamanın günümüz Orta Asya’sındaki örnekleri için bkz. Kalafat, 1994.

lıklar, kaza ve belâlar, düşman saldırıları, felâket ve aksilikler ya da maddî kayıplardan korunmak; olumlu yönde ise, aşkta, çocuk sahibi olmada, seyahatlerde, iktidar sahibi insanlarla temas kurmada ve diğer birtakım teşebbüslerde başarıya ulaşmak için. Bu uygulama sadece Anadolu'da değil diğer İslâm ülkelerinde de görülmektedir (Patai, 1987). Anadolu'da mevcut olan bu uygulamaya araştırma alanındaki deneklerin % 48.6'sının katıldıkları, % 50.5'lik bir kesimin ise katılmadıkları görülmektedir. Buna göre, deneklerin yarısının kaza ve belâlardan, nazardan korunmak için muska takma uygulamasına karşı olduğu ancak, yarıya yakın bir kesimin ise bu uygulamayı benimsediği anlaşılmaktadır.

Halk arasında yaygın olan hıdrellez ve benzeri kutlamaların denekler arasındaki durumunu öğrenmek amacıyla deneklere hıdrellez konusunda ters anlamlı bir ifade yöneltilmiştir. Deneklerin % 38.4 gibi bir kesimi, hıdrellez gibi eskiden beri kutlanılan merasimlerin anlamsız ve boş gelenekler olduğu inancındadır. Deneklerden bu ters anlamlı ifadeye katılmayan % 59.8'lik kesim ise hıdrellez ve benzeri merasimlerin anlamsız ve boş gelenekler olmadığı ve kutlanması gerektiği kanaatindedir. Hıdrellez kültü ile alâkalı olarak halk arasında bir çok inanış ve merasimler canlılığını sürdürmektedir (Ocak, 1990 ve 1998). 5 Mayıs günü temizlik yapıp, yiyecek ve içecek hazırlama gibi işlerle başlayan hıdrellezle ilgili bütün merasimleri, âdet ve gelenekleri Ocak, dört grupta toplamaktadır. Bunlar “şifa ve sağlık talebine yönelik olan inanç ve âdetler, uğura, bereket ve bolluk talebine yönelik olan inanç ve âdetler, mal, mülk ve servet talebine yönelik olan inanç ve âdetler, talih, kısmet açmaya yönelik olan inanç ve âdetler”dir (Ocak, 1998). Dolayısıyla hıdrellez kültü etrafındaki halk inanç ve âdetleri çok canlı bir şekilde kendisini göstermektedir.

Hıdrellez kültü Türk halk dindarlığının *mitolojik* boyutuna; evliya kültü de *kutsal* ve *mistik* boyutuna önemli birer örnektirler. Hatta, Türk halk dindarlığının en belirgin karakteristiğinin “*evliya kültü*” olduğu (Ocak, 1999a) söylenebilir. Evliya inanışı, özellikle ziyaret olgusu ile birleşerek Türk halkının geleneksel hayatında, başka bir deyişle Türk halk dindarlığında merkezî bir yer edinmiştir (Günay ve diğerleri, 1996; Hınçer, 1976; Tanyu, 1967). Evliya kültü, Türk toplumunda ol-

duğu gibi, farklı şekil ve dereceler altında, diğerk İslâm ÷lkelerinde de mevcuttur (Patai, 1987). Bu sebeple deneklere, halk arasında yaygın olan veli/evliya inanışları çerçevesinde bazı sorular yöneltiştir. Evliya kültü çerçevesinde deneklere ilk olarak evliya, şeyh ermiş gibi şahsiyetlere nasıl baktıkları zıt ifade biçiminde sorulmuştur. “Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam” ifadesine deneklerin % 14.4’ü katılırken, % 84,9’u ise bu ifadeye katılmamaktadır. Buna göre, deneklerin % 85 gibi büyük bir çoğunluğunun evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan şahsiyetlere saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar göstermektedir ki, Türk halk dinarlığının en belirgin karakterini oluşturan evliya kültünün, uygulama yapılan bölgedeki halk arasında da önemli bir yeri bulunmaktadır.

Evliya inanışları çerçevesinde deneklere yöneltiilen diğerk bir ifade, türbe ziyareti konusundadır. Türk toplumunun dinî hayatında türbe-yatır ziyaretinin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır (Arslan, 2002; Günay ve diğerkleri, 1996; Tanyu, 1967; Tuncer, 1996). Hatta türbe ziyareti halk arasında o kadar yaygın bir olgu haline gelmiştir ki kendi etrafında, adına *ziyaret kültürü* denebilecek başlı başına bir kültür oluşmuştur (Günay ve diğerkleri, 1996; Hınçer, 1976).

Bu sebeple deneklere “Bir evliyanın türbesinde, evimdeymişim hissi uyanır ve manevî bir huzur duyarım” ifadesi yöneltiştir. Deneklerin % 16.8’inin bu ifadeye katılmadığı, % 82.3’lük bir çoğunluğun ise katıldığı gör÷lmektedir. Buna göre, deneklerin büyük çoğunluğu türbe ziyaretinde bulunduklarının yanı sıra, bu ziyaret anında manevî bir huzur bulduklarını da ifade etmiş olmaktadırlar.

Halk arasında evliya kültü çevresindeki diğerk bir inanış ise türbelerde dilekte bulunmaktır (Arslan, 2002; Günay ve diğerkleri, 1996; Tanyu, 1967). Manevî huzur duyma yanında, türbe ziyaretine insanları çeken sebeplerin başında hastalıktan şifa bulma, çocuğun olması, bir arzunun yerine gelmesi vb. bir takım dilek ve isteklerin, türbe ziyareti sırasında yapılacak dua ve dileklerle, adaklarla yapıldığı takdirde kabul edileceğı umudu ve inancı gelmektedir. Bu da insanları dilekte bulunmak için türbe ziyaretine itmektedir. Bu konu ile alâkalı olarak deneklerden, “Allah’a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte

bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir” cümlesine katılıp katılmadıklarını ifade etmeleri istenmiştir. Deneklerin % 16,1’inin bu ifadeye katılmadığı, % 83’ünün ise katıldığı görülmektedir. Buna göre, deneklerin büyük çoğunluğu bu uygulamayı hoş karşılamakta, dilek için türbe ziyareti yapmanın gerekliliğine ve türbe ziyaretinde yapılan dileklerin eninde sonunda gerçekleşeceğine inanmaktadır.

Deneklere, ilçede bilinen bir tarıkata has zikir çeşidi ile alakalı bir cümle yöneltilmiştir: “Şiş sokarak ya da coşarak yapılan zikir törenlerinin dinî hisleri artırıcı olduğu inancındayım.” Buradaki ifadeden, normal insanın namaz vb. günlük ibadetlerinde söylediği dinî kelimeler de anlaşılabilceği için “zikir yapmak” kelimesi yerine cümle bu şekilde ifadelendirilmiştir. Bu cümle, tarikatlara yönelik tutumu, aynı zamanda da çok özel bir tarikat uygulamasına ilişkin tutumu ifade etmektedir. İlçede Rufaî tarikatına bağlı bir grup tarafından şiş sokarak, coşarak zikirler yapılmakta, bazen de halk izleyerek bu kolektif ritüele katılmaktadır. Burada dinî hisler, mucize-harikulâdelik, korku-ürperti, coşku ve heyecan iç içe geçerek izleyenlerde bir takım duygular uyandırılmaktadır. Bilindiği gibi “tarikatlar”, özellikle “halk tasavvufu” şeklinde kitlelerin dinî inanç ve davranışlarının şekillenmesinde çok etkili olmuşlardır. Ünlü Türkolog Kissling’e göre sūfilik, teşkilatlanmış bir halk dinini ifade ediyordu (Kissling, 1993 ve 1994). Ancak araştırmada, genel olarak tarikatlar hakkındaki düşünce değil, ilçede zaman zaman yapılan özel bir uygulama soru olarak yöneltilmiştir. Şiş sokarak, coşarak yapılan zikirlerin dinî hisleri artırıcı olduğuna, deneklerin % 63,2’si katılmadığını, % 36,3’ü ise katıldığını ifade etmiştir. Buna göre deneklerin üçte biri, şiş sokarak yapılan zikrin dinî hisleri artırıcı olduğuna inanırken, üçte ikilik çoğunluk da dinî hisleri artırıcı olmadığı inancındadır.

Araştırma yapılan ilçede uygulanan diğer bir inanış ve uygulama da, göz değmesi/nazarın verdiği zarardan korunmak için yapılan kurşun döktürmedir. Bir parça kurşun ateşte eritilerek, göze gelen kişinin başı üstündeki bir kapta bulunan soğuk suya dökülür. Kurşunun soğuk su içinde aldığı şekil “okunarak”, kişiye kimin nazarının değdiği tespit edilir ve daha sonra kurşunun aldığı şekildeki göze benzer herhangi bir çıkıntının temsil ettiği “kem göz”, “şişlenerek” ya da okunarak yok edilir. Bu uygulama yalnız Türk ya da İslâm toplumla-

rında değil, bir çok toplumda benzer ya da farklı biçimlerde görülmektedir. Kem gözden korunma yöntemlerinin Irak ve Fas gibi birbirinden çok uzak ülkelerde ve Türkiye’de ortak şekillerde tezahür etmesi şaşırtıcıdır. Kurşun dökme de böyledir. Zubaida, “kurşun dökme” uygulamasının Orta Doğu’da da aynen görüldüğünü belirtmektedir (Zubaida, 1994). Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarın yok edilebileceğine, deneklerin % 57.6’sının katılmadığı görülmektedir. %42.1’lik kesim ise bu uygulamaya taraftardır. Bu sonuçlara göre deneklerin yarıya yakınının kurşun dökme uygulamasına taraftar, yarıdan biraz fazlasının ise karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Türk toplumunda mübarek gün ve gecelere rağbet gösterildiği bir gerçektir. Özellikle kandil gecelerinde halkın dinî duyarlılığı daha bir artmakta ve dinî törenlere katılım, diğer zamanlara oranla daha çok olmaktadır. Bu gecelerde kandiller yakılır, türbeler aydınlatılır. Kandillerde en yaygın uygulama ise mevlit, aralarda da Kur’an okutmadır. Camilerde, evlerde ve özellikle de radyo ve televizyonlarda mevlit okutulur ve halk tarafından dinlenir. % 4,7’lik çok az bir kesimin bu uygulamaya katılmadığı, % 95,3 gibi bir çoğunluğun ise bu uygulamaya katıldığı görülmektedir. Buna göre deneklerin büyük çoğunluğu, mübarek saydıkları kandil gecelerinde mevlit ve Kur’an dinlemektedirler.

Buraya kadar, yöneltilen ifadelerden deneklerin verdikleri cevaplar yüzde ile ele alınarak gösterildi. Burada ise deneklerin, kendilerine yöneltilen ifadelerin aritmetik puan ortalamaları sıralanmaktadır. Araştırmaya katılan deneklerin halk dindarlığı tutumları, en yoğun maddelerden daha az yoğun olan maddelere doğru sıralanarak aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Genel olarak deneklerin halk dindarlığı tutum maddelerine verdikleri cevapların aritmetik puan ortalamalarına bakıldığında, puanların 3,59 ile 2,15 arasında değiştiği, son üç madde hariç diğerlerinin 2,50’nin üstünde olduğu görülmektedir. Buna göre deneklerin, halk dindarlığı tutumlarından 16’sına orta ve yukarısı yani yüksek, 3’üne ise ortanın altı ve aşağısı yani düşük derecede sahip oldukları görülmektedir.

Buradan hareketle deneklerin tutumlarında, İslâmî inanışların geleneksel biçimde yaşanmasını ifade edenlerin daha bir ön planda olduğu söylenebilir. İnanç ve uygulamalarda, içerisinde halk inanışlarına

Tablo 4		
<i>Halk Dindarlığı Tutum Maddelerinin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapması (N= 430)</i>		
Halk Dindarlığı Tutum Maddeleri	Arit. Ortl.	SD.
Ölünün ruhunun huzurlu olması için ruhuna hatim veya mevlit okutmak gerektiğine inanıyorum.	3,59	0,65
Mevlit ve benzeri geleneksel uygulamalara hor bakan bir fikre sahibim.	3,48	0,76
Kandil gecelerini ibadet ederek, mevlit, Kur'an dinleyerek geçiririm.	3,45	0,6
Evliya, şeyh, ermiş gibi sıfatlarla anılan insanlara iyi gözle bakmam.	3,39	0,9
Kur'an okunmuş suyun şifa olacağına inanıyorum.	3,3	0,77
Allah'a inanırsan ve bir evliyanın türbesinde dua ve dilekte bulunursan dileklerin sonunda gerçekleşir.	3,18	0,8
Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.	3,17	0,83
Bir evliyanın türbesinde, evimdeymişim hissi uyanır ve manevî bir huzur duyarım.	3,1	0,75
Ölünün yedinci, kırkinci, elli ikinci gecesinde mevlit-Kur'an okutulmalıdır.	3,05	0,92
Ölünün devri, ıskatı (altı-üstü) mutlaka yapılmalıdır.	3,03	0,99
Hızır, dede gibi manevî varlıkların görüleceğine inanırım.	3	0,9
Bir kişi kırk gün sabah namazında Şeyh Muhiddin Yavsî (dede)'yi ziyaret ederse dilekleri kabul edilir.	2,81	0,87
Arife-bayram günlerinde, kandil gecelerinde evlerde buhur yakılması faydalı bir uygulamadır.	2,76	0,93
Şeyh Yavsî Camii'ndeki Kara Ağa'ya manevî bir kuvvet vardır.	2,73	0,93
Hıdrellez gibi eskiden beri kutlanılan senelik merasimler anlamsız, boş geleneklerdir.	2,65	0,94
Kale'de Hz. Ali'nin atının ayak izleri vardır.	2,57	1
Muska taşıyarak nazardan, diğer kaza ve belâlardan korunacağıma inanırım.	2,42	1,03
Nazar değen kişiye kurşun dökülerek nazarı yok edilebilir.	2,27	1,01
Şiş sokarak, coşarak yapılan zikir törenlerinin dinî hisleri artırıcı olduğu inancındayım.	2,15	0,9

ait öğeler de bulunmakla birlikte, İslâmî niteliği ağır basanlar daha yüksek puana sahiptir. İnanış ve uygulamalardaki İslâmî nitelik zayıfladıkça tutumların puanları da düşmektedir. Ancak onların da orta düzeyde olduğu, çok düşük yoğunlukta olmadığı görülmektedir. Tablo 4'e bakıldığında yüksek tutum maddelerinin, "ölüye mevlit ve hatim-Kur'an okutmak, kandil gecelerini ibadetle geçirmek, Kur'an'ın şifa oluşu, evliya çevresindeki inanışlar, türbe ziyareti" gibi inanış ve uygulamaları ifade ettiği görülmektedir. "Kale'de Hz. Ali'nin ayak izleri, muska ve kurşun dökme uygulamaları ve şiş sokarak yapılan zikir uygulaması" gibi maddelerin yoğunluğu ise çok düşüktür.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, Türk toplumundaki geleneksel dinî yaşantı ve halk inançları bir ilçe düzeyinde inceleme konusu yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen verilere bakıldığında, araştırma öncesi kurulan hipotezlerin doğrulandığı görülmektedir.

Araştırma sonucunda, deneklerin yüksek düzeyde geleneksel dinî tutumlara ve halk inançlarına sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, taşrada yaşayan günümüz insanının dinî yaşantısında, halk dindarlığının önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Halk dindarlığı, halkın gündelik yaşam tarzı ve kültürü ile bütünleşerek Türk toplumunda hâlâ canlılığını korumaktadır. Özellikle bu durum kentlerden kırsal alana gidildiğinde daha bir belirgin olarak görülmektedir. Halkın kendine has eğilimleri (hissî ve duygusal olmaları vb.), sorunları gündelik hayatın içinde deneysel yollarla pratik olarak çözmeleri ve giderilemeyen bir takım psikolojik ve toplumsal ihtiyaçların varlığı, halk inançlarını halkın gündelik hayatında vazgeçilmez kılmaktadır. Böylelikle bu tarz inanış ve uygulamalar, halkın yaşam tarzı ve kültürü ile işlevsel bir biçimde bütünleşerek kalıcılıklarını sürdürmektedirler. Aynı zamanda bu eğilim ve ihtiyaçlar, halk arasında farklı nitelikteki inanışların bir arada bulunmasına da sebebiyet vermektedir. Bu sebeptir ki, çalışma alanındaki halk arasında, İslâmî inanç ve uygulamalarla mistik ve büyüsel uygulamaları, yine eski Türk kültürüne ve başka din ve kültürlerle ait inanışları *senkretik* tarzda bir arada bulunabilmektedir.

Bu tespitler ışığında, Türk halkının dinî yaşantısında önemli bir yeri olan “halk dindarlığı” gerçeği dikkate alınmalı ve bu sosyolojik gerçeklik, bid’at ve hurafe söylemi içerisinde küçümsenerek geçiştirilmemelidir. Halk inançlarının tabiatı ve halk arasında yaygınlaşma sebepleri, farklı yönleriyle değerlendirilmeli ve topluma din hizmeti sunulurken bunlardan faydalanılmalıdır. Bu sebeple, bu konuda uygulamalı ve sistematik başka bilimsel çalışmalar yapılmalı ve bunlar, yetişkinlere din hizmeti ve eğitimi veren insanların bilgisine sunulmalıdır. Halk arasında yaygın bir tarz olarak halk dindarlığının gerçek yönleriyle bilinmesi, hem toplumun dinî hayatının farklı yönlerinin tanınması, hem de yetişkinlere nitelikli din hizmeti götürme açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1986). Dinî folklor veya dinî-manevi halk inançlarıyla ilgili bir sınıflandırma denemesi. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi* içinde (s. 7-19), Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Meslek Yüksek Okulu Yayınları.
- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da nazarla ilgili bazı adet ve inanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil Tarib ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2), 1-33.
- Altıntaş, A. (1987). Eski Türk kültüründe hayat ağacı ve ölümsüzlük otu. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 51, 143-156.
- Anthony, P. (1998). Popular Catholicism and social change in St. Lucia. *Social Compass*, 45, 555-574.
- Arslan, M. (1997). *Anadolu'nun bir taşra ilçesindeki insanların dindarlık boyutları üzerine sosyolojik bir araştırma: İskilip Örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Arslan, M. (2002). *Türk popüler dindarlığı üzerine sosyolojik bir araştırma: Çorum örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Azamat, N. & Bayramoğlu, F. (1992). Bayramiye. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (V, s. 269-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Babinger, F. & Köprülü, F. (1996). *Anadolu'da İslâmiyet* (çev. R. Hulusi), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Barutçu, S. (1982). Eski Türk inanç sisteminde ağaç kültü ve Çankırı'daki izleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16, 155-162.
- Christian JR, W. A. (1987). Folk Religion. In M. Eliade (ed.), *The Encyclopedia of Religion*, (vol. 5, pp. 370-71), New York: Macmillan,
- De Oliveira, P. A. R. (1994). The political ambivalence of popular religion. *Social Compass*, 41 (4), 513-523.
- Dictionary of Beliefs & Religions*. (1995). R. Goring (Ed.). Edinburgh: Wordsworth Reference, W & R Chambers Ltd.
- Duara, P. (1991). Knowledge and power in the discourse of modernity: The campaigns against popular religion in early twentieth-century China. *Journal of Asian Studies*, 50, 67-83.
- Frazer, J. G. (1991). *Altın dal: Dinin ve folklorun kökleri I*. (Çev. M. H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gellner, E. (1999). İslâmiyet Üzerine Bir Sarkaç Teorisi (Çev. Ü. Günay), *Din Sosyolojisi* içinde, (s. 580-591), İstanbul: İnsan.
- Gölpınarlı, A. (1949). Bayramiye. C. II, *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (1998). *Türk din tarihi* (2. Baskı). Kayseri: Laçın.
- Günay, Ü. (1999a). *Erzurum kenti ve çevre köylerinde dinî hayat* [Doçentlik Tezi]. Erzurum: Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (1999b). Türk toplumunun dinî yaşayışı üzerine bir din sosyolojisi incelemesi. *Din Sosyolojisi* içinde (s. 515-556). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Günay, Ü., Kuzgun, Ş., Güngör, H. ve Sayım, H. (1996). *Kayseri ve çevresinde ziyaret ve ziyaret yerleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları
- Hinçer, İ. (1976). İnançlarımız Açısından Yatırlar ve Ziyaretlerin Müspet Yönleri. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 4 (11), 133-139, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Hori, I. (1983). *Folk religion in Japan: Continuity and change*. Chicago: The University of Chicago Press.
- İnalcık, H. (1992). Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm I (Çev. M. Özel). *Dergah*, 30, 1-15
- Kalafat, Y. (1994). *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazarlar-Afşarlar) ve karşılaştırmalı balk inançları*. İstanbul.
- Kalafat, Y. (1996). *İslâmiyet ve balk inançları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaneko, S. (1990). Dimensions of religiosity among believers in Japanese folk religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 1-18.
- Kissling, H. J. (1993). Halk dinine ilişkin geleneklerin koruyucusu olarak İslâm tarikatleri. (Çev. T. Akpınar). *Tarih ve Toplum*, 113, 23-27.
- Kissling, H. J. (1994). Osmanlı İmparatorluğunda derviş tarikatlarının sosyolojik ve eğitimsel rolleri. (Çev. B. Solmaz). *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 335-347.
- Long, C. H. (1987) Popular Religion. M. Eliade (Ed.), *The Encyclopedia of Religion* (Vol. 11, pp. 442-451). New York: Macmillan.
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve ideoloji* (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mensching, G. (1994). *Dini sosyoloji* (Çev. M. Aydın), Konya: Tekin Kitabevi.
- Miyake, H. (1972). Folk religion. In. I. Hiro, F. Ikadio, H. Wakimodo & K. Yanagawa (Eds.), *Japanese Religion: A Survey by the agency for cultural affairs* (pp. 121-143), Tokyo: Daizo Publication.
- Ocak, A. Y. (1986). Tarih ve efsanenin kavşak noktası: Türk folklorunda kesikbaş. *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* (Cilt I, s. 203-212). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları
- Ocak, A. Y. (1990). *İslâm Türk inançlarında Hızır yabut Hızır-İlyas kültü* (2. basım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1998). Hidrellez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 313-315.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Ocak, A.Y. (1999a). *Türkler, Türkiye ve İslâm*. İstanbul: İletişim.
- Oymak, İ. (2001). Eski Türk inanışlarından ağaç kültünün Malatya'daki izleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 55-74.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Örnek, S. V. (1996). *Sivas ve çevresinde bayatın kesin safbalarıyla ilgili batıl inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özensel, E. (2001). Popüler kültür ve inanç turizmi: Mevlânâ felsefesinin şekillenışı üzerine ampirik bir inceleme. *Tezkire*, 22, 150-163.

- Patai, R. (1987). Folk Islam, M. Eliade (ed.), (pp. 382-385), In *The Encyclopedia of Religion*. vol. 5, New York, Macmillan.
- Pecklers, K. F. (1998). *Issues of power and access in popular religion*. Liturgical Ministry, 7, 136-140.
- Sarıkcıoğlu, E. (1979). Isparta ve çevre köylerindeki ziyaret ve adak yerleri. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3, 135-147.
- Schultz, Q. J. (1990). Secular television as popular religion., In *Religious Television* (pp. 239-248), Norwood, NJ: Ablex.
- Şanlıer, N. (1997). Ziyaret ve adak yerlerinde kullanılan yiyecek çeşitleri. V. *Milletlerarası Türk Halk Kongresi Bildirileri Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri* içinde (s. 417-9). Ankara: Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve çevresinde adak ve adak yerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tanyu, H. (1976a). Dini folklor veya dini-manevi halk inançlarının çeşit ve mahiyeti üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 123-142.
- Tanyu, H. (1976b). Türklerde ağaçla ilgili inanışlar. *Türk folkloru araştırmaları yıllığı* içinde(s. 129-142). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tapper, R. & Tapper, N. (1996). Peygamber'in doğumu: Türk İslamında ritüel ve cin siyet (Çev. H. Küçük), *Türkiye Günlüğü*, 40, 40-57.
- Tuncer, M. (1996). *Türbe ziyaretlerinin psiko-sosyal sebepleri ve tezabürleri: Eyüp Sultan örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ülker, H. (1991). Karaçay-Malkar Türklerinde ağaç kültü. *Türk Kültürü*, 344, 735-742.
- Vrijhof, P. H., & Waardenburg, J. D. J. (1979). *Official and popular religion: Analysis of a theme for religious studies*. New York: Mouton Publishers.
- Waardenburg, J.D. J. (1979). Official and popular religion as a problem in Islamic studies.. In P. H. Vrijhof & J. D. J. Waardenburg (Eds.), *Official and popular religion: Analysis of a theme for religious studies* (pp. 341-386). New York: Mouton Publishers.
- Zubaida, S. (1994). *İslâm, halk ve devlet* (Çev. S. Oğuz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Traditional Religious Life and Folk Beliefs in Turkish Society: An Applied Inquiry among Countrymen

Citation/©– Arslan, M. (2003). Traditional religious life and folk beliefs in Turkish society: An applied inquiry among countrymen / Türk toplumunda geleneksel dinî yaşam ve halk inançları: Taşrada yaşayan insanlar arasında uygulamalı bir çalışma. Journal of Values Education (Turkey) / Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2), 23-46.

Abstract– This paper examines folk beliefs and traditional religious life of people who live in the countryside. A research was conducted among 430 people in a town called Iskilip in Turkey. Results suggest that the samples have traditional religious attitudes and folk beliefs at high level. Folk/popular beliefs and practices have continued their significance in Turkish society and become functional as a united whole in people's daily life and culture. Especially this situation is perceived much more in the countryside. The findings suggest that folk/popular beliefs and practices have made an impact in the countryman's religious life.

Key Words– Traditional Religious Life, Folk Beliefs, Common Beliefs, The Countryside.